

Hózsza Éva

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék –
∴ Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
∴ hozsaeva@eunet.rs

A HIÁNY SZTEREOTÍPIÁI A HUSZADIK SZÁZAD KILENCVENES ÉVEINEK VAJDASÁGI MAGYAR IRODALMÁBAN ÉS A SZABADKAI KOSZTOLÁNYI-KULTUSZBAN

*Stereotypes of Loss in Hungarian Literature in Vojvodina
of the 1990s and in the Kosztolányi-cult*

A háborús évek vajdasági magyar irodalma a hiányt sokféle aspektusból közelíti meg. A szülőhelyén veszélyhelyzetet, veszteséget, ingatagságot megtapasztaló, esetleg a migrációt felvállaló szubjektum a múlthoz, az emlékekhez, a mitológiai motívumokhoz, a mitopolitikai vonatkozásokhoz vagy a családmítoszhoz kötődik, valamint az ima gesztusát és a polemizáló lehetőségeket nyomatékosítja, ily módon keresi nemzeti és/vagy lokális identitását. A lokális irodalmi szövegek száma gyarapszik, a helyi színekhez, a kisebbségi létmódhoz kapcsolódó és a balkáni sztereotípiák, illetve ezek ironikus elmozdulásai kiemelkedő szerephez jutnak. Ez a dolgozat a hiány nézőpontjából veszi szemügyre a kortárs vajdasági szövegekben felmerülő sztereotípiákat, ezek elméleti vonatkozásait, konkrét előfordulásait, sőt egyes sztereotípiák „széttagolt” mitizálását. A retrospektív látásmód, a látszólag visszafelé hömpölygő szöveg, a magánmitológiák változatossága a szülőföld- és a családbomláshoz, azaz a hiányhoz kapcsolódik. A sztereotípiák közül kiemelkedik például a hulladék, néhány konkrét térelem, valamint az ünnep, a blues vagy a perem újraértelmezése.

Ez a vizsgálat a konkrét irodalmi szövegek/szöveghegyek megközelítése mellett a szabadkai Kosztolányi-kultusz európaiságot kiemelő mozzanatára is koncentrálna.

Kulcsszavak: komparatiztika, diskurzív stratégia, kommunikatív emlékezet, háborús migráció, Kosztolányi-kultusz

ÓRIÁSKERÉK ÉS TENGEYES GONDOLKODÁSMÓD

Dorđe Stanković kötete (STANKOVIĆ 2004), amely a történelmi sztereotípiák és a tudományos értelemben felfogott tudás összefüggéseit több nézőpontból közelíti meg az egykori „jugoszláv” térségben, különösen nagy hangsúlyt fektet a múlt és jelen dialógusára, illetve átjárhatóságára. A borítón egy régi fotó látható, amely mottóként vagy a diskurzív stratégia modelljeként is értelmezhető.

A fotó a vidámparkok legkiemelkedőbb kellékét (ha úgy tetszik, sztereotípiáját), az óriáskereket emeli ki. Megfigyelhető a magasba emelkedők és az éppen lefelé irányulók, valamint az őket figyelemmel kísérő (lenti) nézők elkülönülő pozíciója. A fotó befogadója nem az ismétlődő körmozgásra, esetleg a történelem vagy a sors kerekének sztereotípiájára asszociál, inkább magára a játékra, a kimozdulásra, az ambivalenciára, az elmosódó árnyak szerepére, a gépezet monumentális, rögzített fémszerkezetére, illetőleg a tengelyre összpontosít.

Az alsó nézőpont megnöveli a földtől való elrugaszzkodás méreteit. A bódék körül várakozó, elegáns nézők „szédületes”, a fent ülőket követni igyekvő tekintete válik problematikussá. Az ismételt körmozgás jóvoltából egy-egy „utas” egy időre a távolba tűnik, sőt a távoli imagináriussá alakul, ennek lenti megközelítéséhez valamiféle (ön)reflexió társulhat (például vágy és fóbia, ismeretlen és ismert, jelenlét és hiány stb.). Az óriáskerék reprezentációja tehát egyúttal a szubjektum önreprezentációjának diskurzusát veti fel.

Fried István emelte ki az imagológia vonatkozásában a „kiszabadulás” fontosságát, valamint imagológia és intertextualitás, illetve az imagológia és a regionális irodalmi folyamatok dinamikájának kapcsolatát. Szerinte az imagológia nem ideológiai töltésű részdiszciplína, hanem jelentős mértékben hozzájárul az irodalmi és eszmetörténeti folyamatok értelmezéséhez, a sztereotípiakutatás során pedig a komparatiztika lényegi kérdései merülnek fel (FRIED 2010).

A koloniális diskurzus szempontjából a sztereotípia maga is diskurzív stratégia, a szubjektum *a sztereotípia tengelye körül fordul meg*, hogy azután visszatérjen az azonosulás kiindulópontjához (lásd az óriáskerék fotóját az említett borítón). Homi K. Bhabha írja: „A sztereotípia, mint összetett és ellentmondásos hit, közli és egyben vissza is utasítja vagy elfedi a különbségeket. A tükörszéliumhoz hasonlóan a sztereotípia »teljességét« – a kép *mint* identitás – is veszélyezteti a »hiány«.

[...] Belátható annak igazsága, hogy a sztereotipikus jelölőlánc megosztott és kevert, polimorf és pervers, vagyis az összetett hit artikulálódik benne. A fekete ember egyszerre barbár (kannibál) és a legengedelmebb, legméltóságtelesebb szolga (az ételek felszolgálója); a fékevesztett szexualitás és az ártalmatlan gyermek megtestesítője; misztikus, primitív és egyszerű és egyben a legvilágibb, legügyesebb hazudozó, a társadalmi erők manipulátora. Minden esetben a leválasztása dramatizálódik – fajok, kultúrák, történelmek között a történelem *menetében* –, az *előtt* és az *után* közötti szétválasztás, mely megszállottan ismétli a mitikus pillanatot vagy elszakadást” (BHABHA 2002: 638–639, 642–643).

„DISKURZÍV STRATÉGIA”, KOMMUNIKATÍV EMLÉKEZET,
A BALKÁN MINT SZTEREOTÍPIA

Marko Čudić Kosztolányi Dezső és Kukorelly Endre szövegei kapcsán vizsgálta a huszadik századi magyar irodalom Balkán-képeit, illetve a Maria Todorova nyomán ismertté vált „lefagyasztott” Balkán problémáját, amely Todorova szerint több mint sztereotípiá, és különálló diskurzusként működik (ČUDIĆ 2007: 59). A huszadik század kilencvenes éveinek magyar irodalmának kutatásakor megkerülhetetlen a Balkán-sztereotípiák megmozgatásának, valamint a Balkán-sztereotípiák és az identitás problémáit felvető szülőföld-diszkurzusok kapcsolatának vizsgálata.

A Balkán-sztereotípiák és az identitástudat problémájának interdiszciplináris megközelítése például egy magyarkanizsai tanácskozást eredményezett, amelyen a hulladékhalmozás vagy a burek egyaránt balkáni sztereotípiának minősült (52. Magyarkanizsai Írótábor, Szociográfiai Műhely, 2004). A kilencvenes évek színpadképei például rendszeresen alkalmazták a hulladékok látványát, hasonlóképpen, ahogy Németh István *Házioltára*. Az önéletrajzi „regény” zárlatában az elbeszélő a kovácműhelyben felhalmozott hulladékból, a már-már feledésbe merült márkanevekből egy széthullott országot, egy virtuális Jugoszláviát állít össze, majd a *Hegyalja utca* című Németh István-kötet folytatja és fokozza a szennyáradat, azaz a háborús következmények látványainak és tapasztalatainak megközelítését. Tolnai Ottó *Balkáni babér* (2001) című kötetének motívumai szintén néhány irodalmi beszélgetést, sőt performance-ot eredményeztek a háború befejezésének határszituációjában.

A Balkánnal való foglalkozás maga is sztereotip tevékenység, a múlt század kilencvenes éveinek háborús vajdasági magyar irodalmában a Balkán diskurzív viszonyítási pont, szinte kulcsszó lett (például a Balkán pereme, a Balkán szája, a Balkán szennye, balkáni fegyenc, balkáni Lady Macbethünk, burek stb.). „Hogy *poétikailag* milyen közös vonásai vagy eltérő irányai vannak a magyar és a balkáni kultúráknak (s ezen belül az irodalomnak) – írja Kálmán C. György –, az Magyarországon a 80-as évektől (még a 89-es fordulat előtt) vált érdekessé és megbeszélhetővé. Egyre inkább érdemesnek tűnik megismerni a román, délszláv, sőt a török kultúrát: az erre vezető motiváció azonban ismét nem elsősorban poétikai, hanem történelmi/politikai. Annak a belátása, hogy a közös (politikai, ideológiai) múlt az, ami kultúránk kapcsolatának, összefüggéseinek hátterében van” (KÁLMÁN 2001:56). A kilencvenes évek háborús vajdasági magyar irodalma meghúzza a másság határvonalát, érzékelhetővé teszi a Balkán peremét és a balkániság átalakulását. Az előző sztereotípiák változására utal például Tolnai Ottó *Balkáni babér* című kötete vagy Fenyvesi Ottó *Cantus Firmus* című verse. Az utóbbi szöveg éppen a váltásra reflektál, a bombázás évében

ironikus módon ellenáll a Desanka Maksimović verséből (*Véres rege*) fakadó, hősiességet hangsúlyozó balkáni sztereotípiának, amelyet az egységes Jugoszláviában minden kisdiák anyanyelvén is ismert. A bináris gondolkodás ugyancsak megnyilvánul a kilencvenes években, azaz a közelmúltban, számos irodalmi szövegben érvényesül pl. hű(ség) és elmenő/elmenés kettőssége (STANKOVIĆ 2004: 263).

HOGYAN FOGHATÓ FEL A HIÁNY?

A dolgozat címe nem a sztereotípiák hiányára, hanem a hiány sztereotípiáira utal, vagyis arra, ami a hiányból, hiány és jelenlét láncolatának sajátos nézőpontjából fakad. Bhabha a sztereotípiát a fetisizmus terminusa szerint értelmezi, a fétis ugyanis elfedi a hiányt és a különbséget, valamint visszaállítja az eredeti jelenlétet. Az óriáskerék, melynek látványából kiindultunk, szintén a játék és ingadozás lehetőségére utalt.

Ha a kutató az említett nézőpontból közelít a problémához, akkor erre főként a migráns irodalomban található példákat. A kilencvenes években a vajdasági magyar írók nagy része eltávozott szülőföldjéről, és ez a távolság lehetővé tette a sztereotípiákra való utólagos rájátszást, még inkább a közjátékot, egyúttal a megtapasztalt hiány elfedését. Ezek a Magyarországra kerülő szerzők a „déli témákat” írják tovább, igyekeznek eltakarni és áthidalni a különbségeket, holott már új nyelvi modell szerint alkotnak. A nézőpontok azonban sokfélék: az ironikustól a (de)mitizáló stratégiáig terjednek.

Tolnai Ottó háborús szövegei a helyi színek, a lokális sztereotípiák jelenvalóságát hirdetik, újra és újra a belterjes különbséget nyomatékosítják, ezek idegenben való ismeretlenségét hangsúlyozzák, olyannyira, hogy a német nyelvű Tolnai-kötetek végére lexikonszerű jegyzet kerül. A migráns szerző a tárgyi fixációk által a hiány diskurzív megközelítésére, az eredeti jelenlét visszaállítására törekszik.

A hiányból fakadó sztereotípiák közül kiemelkedik az *akác*, amelyről a Balkánhoz hasonlóan elmondható, hogy több mint sztereotípia. A vajdasági magyar irodalom keletkezésére utaló helyi szín számos cím tartozékává vált a kilencvenes években, megállapítható ez az itteni és a migráns kötetekről egyaránt, jelentősége pedig nem zárult le a háborús évekkel. Az akácfa fetisizálódik, a szülőföldjét elhagyó szerző, illetve elbeszélő számára akár a megváltást, a feloldozást magában rejtő kultikus fa is lehet (lásd pl. a később, azaz 2004-ben megjelent, ám a háború előtti időkre utaló novelláskötet címét vagy címadó novelláját – Majoros Sándor: *Akácfaünk sokáig élnek*) (MAJOROS 2004). A *Balkán* és a *burek* átmentése, sőt a burek börtönben meghonosítható üzleti perspektívája Gion Nándor *Saját kezűleg* című novellájában (GION 2004: 59–63) kerül

előtérbe. A huszadik század kilencvenes éveinek itthoni és migráns nézőpontú irodalmából például a következő (hiányból fakadó) sztereotípiák, pontosabban a sztereotipizáló törekvés révén kialakult fogalmak, motívumok, metaforák stb. emelhetők ki:

- árulás,
- barbár,
- blues (pl. Szathmári István: *Csikágói blues*, Fenyvesi Ottó: *Blues az óceán felett*),
- (a) Balkán pereme,
- család,
- elmenő(k),
- ex (Ex), Ex-YU, Ex-YU- Ex(odus) (THOMKA 2009a: 35–50),
- háborús ekrán,
- hűség,
- hűtlenség,
- idegen,
- identitás,
- ima,
- indián (a kisebbségi létre utal),
- joghurt,
- kiválasztott,
- Lakoma (a Balázs Attila-i ironikus kérdés a történelmi szakácskönyvekre is irányul),
- lakomatársaság,
- lom, lomtalanítás,
- merőleges (merőleges mozgáspályák, a linearitás megtörése),
- média,
- mítosz, mitikus,
- nagyjugoszlávság,
- odaáti (magyarországi),
- ólom,
- perem, peremézés, peremvidék, centrum és perem (periféria),
- pokol (a háborús helyzetre, az ország széthullására utal),
- szatyor (meneküléskor viszi az egyén magával),
- szeméttelapi (állapot),
- szennybeszéd,
- szpícs, ünnepi szpícs,
- szülőföld (mint haza és a hozzá kötődő nemzeti sztereotípiák),
- tékozlás, tékozló (apa, atya),
- tömegsírkultúra,

- tenger (és tenger-diskurzus mint narratív örökség),
- ünnep, ünnep(e)lés, ünnepség, „hétköznapi” ünnep, az ünnep mint bagatell, a tenger ünneplése, kötetcímekben is gyakori, ünneprontás
- változás,
- vér,
- Vezér,
- vidék(iség),
- villamos (a megszüntetett szabadkai villamos mitizálása és metaforizációja),
- zsákutca, zsákutcás (vakutca is).

Ha a mai befogadó szótárszerűen tekinti át ezeket a fogalmakat, akkor megállapítható, hogy a kilencvenes évek vajdasági magyar – szülőföldön maradó és elmenő – írói nyelvi küzdelmet is folytattak, a megújító törekvések nyomán követhetők. A felsorolt fogalmak az identitászavarral kapcsolódnak össze, és sztereotípiaként működtethetők. Külön figyelmet érdemelnek az egy-egy szerzői opuson belül kialakult diskurzív stratégiák és ezek kombinációi is (pl. a *delta* visszavezetése Tolnai Ottó vagy Domonkos István opusában, amely a kilencvenes évek után ismét hangsúlyozottá vált) (THOMKA 2009b: 160–161).

TULAJDONNEVEK – MÍTOSZI ÉS IRODALMI EREDETŰ SZTEREOTÍPIÁK

A szülőföld veszélyhelyzete a kilencvenes években ironikus módon mozgatta meg, azaz demitizálta vagy idegenben éppen mitizálta a helyi színeket, pontosan azokat a sztereotíp megnyilvánulásokat, amelyeket a hatvanas évek második felében a vajdasági kutatók és szerzők egyaránt bíráltak.

A sztereotípiák szerepét tölthették és tölthetik be például egy-egy város vagy helység hagyományába beletartozó írónévek. Szabadka neve Csáth Géza és Kosztolányi Dezső nevével, valamint a tőlük átvett motívumokkal, ismétlődő fordulatokkal, életrajzukhoz kapcsolódó mozzanatokkal, sok esetben valamiféle hiányzó értékkel, idegenséggel, traumával forrt össze. A mai napig előfordul például a varázsló kertjére való rájátszás (Csáth Géza: *A varázsló kertje*) vagy a Palicsfürdő megnevezés, amelyet Tolnai Ottó honosított meg a csáthi fürdő-orvosi és a világirodalmi fürdőváros-helyszínek befogadása nyomán. Ez a két név természetesen Szabadka határain túl is hat, valamiféle bácskai támpontot és értékkapaszkodót jelent, ugyanakkor sztereotípiaként (is) funkcionál. Kosztolányi hőse, Esti Kornél, Christina Viragh német fordításában korának hőseként lép színre, a vajdasági magyar irodalomban inkább korunk hőségévé válik, ennek legrepresentatívabb bizonyítéka Nagy Abonyi Árpád visszatekintő, a kilencvenes évek migrációjának, disszidálásának, „térfélcseréjének” problémáit felvető

regénye, melynek *hőse* szintén Esti Kornél (*Budapest, retour*, 2008). A mitológiai nevek közül pedig kiemelhető például Héphaisztosz és Dionüszosz.

IRODALMI KULTUSZ EGY SZTEREOTÍPIÁBAN?

A szabadkai Kosztolányi-kultusz (S. GORDÁN 2010) homályban maradt hagyományai a negyvenes évekre, pontosabban nyomon követhető mozzanatai 1960-ig, az *Életjel* élőújság tömegeket megmozgató születésnap műsorának megtartásáig nyúlnak vissza, de 1959-et is emlíhetünk, amikor Csáthra, majd Lányi Ernőre emlékeztek műsoros esttel Szabadkán.

A Kosztolányi Dezső Napok rendszeres megtartása azonban 1991-ben kezdődött, és néhány kivétellel a márciusi születésnaphoz kötődik. Maga a kultikus tevékenység, a kollektív emlékezet természetesen feltételezi és megkívánja a sztereotip mozzanatok. A háborús években tudatosan megindított kultuszteremtés szinte az első pillanattól kezdve létrehozta, a média révén pedig közismertté tette a Kosztolányihoz kapcsolódó sztereotípiát, ez pedig az *európai* vagy az *európai rangú*. Az európaiság nemcsak a világirodalmi érték sztereotípiája, hanem a kitörés, a háború révén keletkezett zárt világ kereteit áttörni kívánó Kosztolányi-rajongók vágyának, a hiány elfedésének kifejeződése, sőt programja is. A Szabadkára látogató, a Kosztolányi-tanácskozáson részt vevő előadók és a sajtóban megjelent cikkek szintén ezt a hiányzó identitást, az európaiságot hangsúlyozták. A sajtóvisszhang bibliográfiája (KISS 2007: 616–635) lehetővé teszi a címekben ismételt sztereotípiák áttekintését, az újságírók és más médiumok képviselői ugyanis a köszöntőkből, az ünnepi beszédekből merítettek ötletet. Íme néhány cím a sajtóból: *Kosztolányi európaisága* (1993), *Emlékezés az európai rangú költőre, Ízig-vérig európai író* (1996), *Kosztolányi szellemi és erkölcsi öröksége: Tegnap tudományos tanácskozáson, mellszobrának és emléktáblájának megkoszorúzásával emlékeztek az európai rangú íróra* (2001). Az európeai identitás harcias kiemelése merészséget feltételezett a kilencvenes években, amikor a nyugat-európai szankciók egyre erősödtek.

Szinte ihletet adó sztereotípiaként működik a Kosztolányi-szülőház és a palicsi emlékkút Kosztolányi-idézetének hiánya, a Kosztolányi-szobor vagy -emléktábla koszorúzásának rítusa vagy ennek megrontása. Szathmári István novellája, a budapesti átköltözés határszituációjában keletkezett *Fölmondásom története* éppen a sztereotip mozzanatokról való leválást, a gimnáziumi tanárságtól való távolodást, a migráció felvállalását közelíti meg a Kosztolányi-kultusz látványtöredékeinek segítségével. Az ünneplést még mindig némiképp tiltó mozzanatok ellenére az elbeszélő a *vanra* fókuszál, a meglévő szabadkai Kosztolányi-szoborra, amely egy pillanatra a hiányt is elfedi, amely identitásmankót is jelent. A következő szöveghely a hiány és a jelenvaló ingadozásának

szemszögéből emelhető ki: „A táskám nem hoztam. Minek? Nézem az iskola épületét. A hatalmas, többemeletes, nagypadlásos (mindenféle limlom, szemét, szobor, divatból kiment zászló, bojt, címer, papír, irat van ott fõnn) sarki házat, a tölgyfa kaput, a fekete »cégért« a falon. Kosztolányi õszülõ szobrát odább, ezt a magányos, rángatózó fejet, ahogy nevetni próbál, mosolyogni, de úgysem jön be, nem, itt nem lehet, nem is olyan rég még ott álltunk, hozzá egészen közel, sokan, sokan, ünnepség volt, szavalatok, koszorú, közhely persze, de mégis ott feszítettünk mellette, esett az esõ, a közeli házak ócska csatornáiban zörgött a víz, az arra járók lassítottak, a szemközti boltból kijött egy foltos kötényû nõ, láttam, a diákok is kifelé bámulnak az ablakon, pedig óra lehetett odabenn, olyan felemás érzések közepette tapasztaltam mindezt, sok mindenre gondoltam már akkor, de jólesett ott állni, a szoborhoz egészen közel, hogy van ki mellett állni, olyan jó volt, definiálhatatlanul, és hát akkor ott az épület, a város, csak zuhogott az esõ” (SZATHMÁRI 1995: 64).

Szathmári István novellája, illetve a kiemelt szöveghely imagológiai szempontból is vizsgálható. A személyes emlékezet a váltás határhelyzetére irányul, arra, amikor egy régi politikai, ideológiai identitás sztereotip kellékei szemétkupacot alkotnak a gimnázium (egy szintén változó intézmény) padlásán, de a kilencvenes évek derekán még nem definiálható a további távlat, nem látható az átalakulás iránya. Kapaszkodót, ellenállást jelent a Kosztolányi-kultusz néhány közhelyszerû mozzanata, a kulturális és kommunikatív emlékezet töredékei az elbeszélõ nézõpontjából összefonódnak, a hétköznapi automatizmus városi kontextusa egyre fontosabbá válik. Az identitásváltás szoborváltást hoz magával (pl. Moša Pijade régi szobrának eltûnését a gimnázium lépcsõházából), az elbeszélõ a régi ideológiáról szintén távolságtartással szól. Az eldöntött migráció tudatában jólesett a (szülõ)városba és a városban született irodalmár szobrába kapaszkodni, amellyel majdnem azonosulni lehetett, még akkor is, ha egyesek részérõl a megbecsülés hiánya nyilvánult meg.

TÁVOLI NÉZŐPONTOK – EGY SVÁJCI REGÉNY LÁTÁSMÓDJA

Az óbecsei származású Nagy Abonyi Melinda (a kötetben: Melinda Nadj Abonji) *Tauben fliegen auf* címû sikerregénye (NADJ ABONJI 2010) idő- és térbeli (svájci) távlatból, a kivándorlás szemszögéből hangsúlyozza és ismétli azokat a helyi és kulturális sztereotípiákat, amelyek ennek a tájnak és az itt élő embereknek, például a Kocsis családnak tartozéka. A csokoládébarna Chevrolet idegensége feltûnõ a vajdasági térségben, amelyet svájci távlatból nem ismernek, viszont a nézõpont változtatható, és ezáltal kiderül, hogy vajdasági vagy közép-európai nézõpontból Svájcra szintén csupán berögzült, elnagyolt sztereotípiák élnek. A kivándorló családtagokat egy-egy lakodalom vagy haláleset készleten ingázásra,

újabb és újabb hazalátogatásra, családi összejövetelre. Ildikó elbeszélői nézőpontja az ismétlődésekre, a hazakeresésre, néhol az anekdotától sem idegen csattanószerű mozzanatokra összpontosít. A regény főként a belterjes, ám változatos gasztronómiai sztereotípiákra, a síkságra, az allé jelentőségére, a fákra (akácfa, nyárfa, gesztenyefa), sőt a levegőre, a légmozgásra, a szántóföldekre, a sárra és porra, az épületekre (kerítés, nyári konyha), a határra és határátlépésre, a magyar nyelvi identitás foszlányaira, valamint a nyolcvanas évekre és a háborús időszakra utal. A síkság és a tenger összekapcsolása szintén sztereotip mozzanat. A síkság ugyanis – egy elbeszélői reflexió szerint – mindent felfal, mint a tenger, a maga törvényei révén.

NAGY A VILÁG KICSIBEN?

Megállapítható, hogy a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalma (a média segítségével) (LEHMANN 2008: 9–14) számos sztereotípiát, illetve sztereotípiaváltozást generált. Az identitás problémája felerősödött, a gyökerek (a szülőföldhöz való viszony, a nemzeti sztereotípiák mint a vajdasági magyar szövegekben megnyilvánuló közös, újabb dilemma) a szülőföldön maradók és migráns szerzők szempontjából fontosabbá váltak, mint addig. Külön figyelmet érdemelnek a kulturális sztereotípiák, amelyek a csoportkohéziót erősítették, hiszen a kultikus tevékenységek, az irodalmi estek, irodalmi vagy honismereti táborok, pedagógus-továbbképzések száma a kilencvenes években jelentős mértékben növekedett, egy-egy ünnepség tömegeket mozgatott meg, a kulturális sztereotípiák pedig differenciálódtak. A nemzeti kérdések *belül* is differenciálódást (csoportos és egyéni) eredményeztek, és ez az elkülönülés mind az irodalmi életben, mind a folyóiratok, sajtótermékek szerkesztőségeinek koncepciójában megnyilvánult. A sztereotipizálás folyamata, mint az irodalmi, kulturális vagy szociológiai vonatkozások nagy része, főként a kompetencia hiányából, a külső, háborús viszonyokból adódó hatalomészlelésből, valamint a kisebbségi léthelyzetben lévők veszélyérzetéből fakadt. Ebben az időszakban, a magyar irodalom dimenziójában a sztereotípiákhoz többnyire érték és átértékelés, illetve változatos tartalom kapcsolódott. A kívülállókkal szembeni sztereotípiák tekintetében megfigyelhető az észlelt kompetencia és a melegszívűség alapján való elkülönülés (T. FISKE et al. 2008: 328). A szépirodalmi szövegekben megfigyelhető, hogy a szubjektum helyzete, a „személyészlelés”, a „menni vagy maradni” sztereotipikus, ám életbevágó kérdése válik hangsúlyozottá. Ha a kilencvenes évek magyar irodalmát vizsgálja a kutató, akkor a kétezres évek visszatekintő szövegeinek figyelembevételére kihagyhatatlan. Imagológiai nézőpontból fontos Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* (BALÁZS 2008) című regénye, amely ironikus módon mozgatja meg a letűnt Tito-kliséket, Tito kis Ameri-

káját, a polgárháború birodalomalakító, mítoszteremtő és mediális törekvéseit, Szenteleky Kornél helyi színekről szóló elméletét pedig *ragasztós* elméletnek minősíti. A művészi látásmód igen sokrétű, gyakran a politikával fonódik össze, az elbeszélő szerint mégis kísérlet a megértésre.

A vizsgált sztereotípiák főként a kommunikatív emlékezethez kötődnek. A most kutatott sztereotípiák a háborús szituációkban jöttek létre, az irodalomban manapság is újra és újra előkerülnek, a nézőpontváltások nyomán kimozdulnak, viszont ezek az idő múlásával eltűnnek, átértékelődnek (ASSMANN 2004: 51–53). A rögzítésre való törekvés, a háborús korszak sztereotípiáinak újragondolása napjainkban – egyre inkább a változó jövőkép ürügyén – még mindig erőteljesen működik.

IRODALOM

- ASSMANN, Jan 2004. *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Fordította Hidas Zoltán. Budapest, 51–53.
- BALÁZS Attila 2008. *Kinek Észak, kinek Dél* vagy a világ kicsiben. Budapest
- BHABHA, Homi K. 2002. A másik kérdése: sztereotípiák, diszkrimináció és a kolonializmus diszkurzusa. Fordította: Sári László. In: Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sár László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Budapest, 638–639, 642–643.
- ČUDIĆ, Marko 2007. Balkán-képek a 20. századi magyar irodalomban. Kosztolányi Dezső és Kukorelly Endre szövegei = *Híd*, 2., 52–62.
- FRIED István 2010. Imagológia – komparatiztika = *Irodalmi Szemle*, 4.
- GION Nándor 2004. *Mit jelent a tők alsó?* Novellák a hagyatékból. Budapest, 59–63.
- KÁLMÁN C. György 2001. Vonzódás a Balkánhoz – előtte és utána. In: *Filológiai Közlöny*, 1–2., 52–57.
- KISS Gusztáv 2007. Kosztolányi Dezső Napok – visszhangok a sajtóban (1993–2006) = Hózsza Éva, Arany Zsuzsanna, Kiss Gusztáv (szerk.): *Az emlékezés elevensége*. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön. Szabadka, 616–635.
- LEHMANN, Annette Jael 2008. *Kunst und Neue Medien*. Ästhetische Paradigmen seit den sechziger Jahren. A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 9–14.
- MAJOROS Sándor 2004. *Akácfaik sokáig élnek*. Novellák. Budapest
- NADJ ABONJI, Melinda 2010. *Tauben fliegen auf*. Roman. Salzburg und Wien
- S. GORDÁN Klára 2010. *Desiré*. Kosztolányi kultusza a Vajdaságban. Szabadka
- STANKOVIĆ, Đorđe 2004. *Istorijski stereotipi i naučno znanje*. Biblioteka „Didaskalos“ 17. ΠΛΑΤΩ, Beograd
- SZATHMÁRI István 1995. *Ünnepnapok*. Novellák. Szabadka, 64.
- Susan T. FISKE, Amy C. CUDDY, Peter GLICK, Jun Xu 2006. A (gyakran kevert) sztereotípiatartalom modellje: A kompetencia az észlelt státusból, a melegszívűség pedig a versengésből ered. In: David L. HAMILTON, Susan T. FISKE, John A. BARGH: *A társak és a társadalom megismerése*. Válogatta és szerkesztette Hunyady György. Fordította Berkics Mihály, Bujdosó Borbála, Czakó Andrea, Héderné Berta Edina, Nagy Ágnes. Budapest, 328.

THOMKA Beáta 2009a. *Déli témák*. Kultúrák között. Zenta

THOMKA Beáta 2009b Egy Tolnai-metaphora visszavezetése. In: Thomka Beáta: *Déli témák*. Kultúrák között. Zenta, 160–161.

*Stereotypes of Loss in Hungarian Literature in Vojvodina
of the 1990s and in the Kosztolányi-cult*

The Hungarian literature of the wartime years in Vojvodina approaches deficiency from many aspects. The subject experiencing a dangerous situation, loss, unsteadiness in the birthplace, perhaps undertaking migration is bounded to the past, memories, mythological motives, mytho-political relations or to the family myth, stresses the gesture of the prayer and the polemizing opportunities, searching this way his national and/or local identity. The number of the local literary texts increases, the stereotypes connected to the local scenes, to the manner of minority existence and to the Balkan, respectively their ironic shifts get an outstanding role. This paper takes a close look at the stereotypes occurring in the contemporary texts in Vojvodina, at their theoretical concerns, actual occurrences, as well as at the “divided” mythization of the stereotypes. The retrospective view, the text apparently flowing backwards, the variety of private mythologies are attached to the disintegration of the homeland and family, namely to deficiency. From among the stereotypes there emerge, for example, the waste, some concrete space elements and the reinterpretation of the holiday, the blues or the edge. the approach of the actual literary texts/text places, this research also focuses on the motif of the Kosztolányi cult in Szabadka emphasizing Europeanism.

Keywords: comparative literature, discursive strategy, communicative recollection, wartime migration, Kosztolányi culta